

Szilágyi Levente

Az államhatár hatása Csanálos és Vállaj kapcsolatára 1918-tól napjainkig

A határ csak egy emberi társadalom tevékenységeinek határa lehet, mely jó ideig képlékeny és ideiglenes, később azonban szilárd és tartós. A határ nem a keletkezése során felmerülő különböző akadályok miatt változik meg, hanem amiatt, ami a határon belül történik. Hogy egyszerűbben fogalmazzunk: ha a határt magát egy keretnek fogjuk fel, akkor – Lucien Fèbvre találó megjegyzésével élve –, nem a keret a fontos, hanem az amit bekeretez.

(Jacques Ancel: *A határok geográfája*)

A határterületek elválaszthatatlanok a történeti folyamatoktól, mert annak során alakulnak azzá, illetve szűnnek meg azzá lenni. Egy határvidék jellemvonásait csak történelmi háttérének megismerésével érthetjük meg (Molnár 2002: 301). A vizsgált terület többször is határmódosítások színtere volt a 20. század folyamán – 1920-ban, 1940-ben és 1944-ben. Ezen három kiemelt fordulóponton kívül a Csanálos és Vállaj között meghúzott országhatár minősége szerint többször is változott, sőt ma is alakulóban van. Várhatóan utolsó makroszintű változást történetében Romániának a schengeni övezethez való csatlakozása fogja jelenteni.

Az elmúlt majd kilencven év eseményei jelentősen befolyásolták a két közösség egyéni és kollektív viszonyait. A határ megjelenése és jelenléte külön pályára irányította további életüket, megváltoztatta gondolkodásukat és egymáshoz való viszonyukat is. Az új határok nem vették figyelembe a korábbi gazdasági és közigazgatási határokat, aminek következtében ezeken a területeken azonnali negatív változások történtek. A korábbi centrális helyzetből¹ mindkét település azonnal perifériára sodródott.

¹ Szatmár vármegye székhelyének, Nagykárolynak legközelebb eső vonzáskörzetéhez tartoztak. Az első világháborút követően Nagykároly helyett Szatmárnémeti lett a megye székhelye.

A határmentiség mint létforma, a társadalomtudományos kutatásokban – jobbra a földrajzi és geopolitikai szemlélet hatására – hosszú ideig mint negatív kategória jelent meg, gyakran a periféria szinonimájaként és a pozitívan értékelt centrum ellenpárjaként (Szűts 2008: 67, Süli-Zakar 2003: 31–32, Nemes Nagy 1998, Éger–Langner 2001, Györi 2006). Ennek a szoros összefüggésnek a képét a földrajzi és társadalmi centrum–periféria viszonyban további kutatásokkal sikerült árnyaltabbá tenni. Baranyi Béla határmentiségről írt könyvében a magyar területi tudományok fontos megvalósításának látja, hogy határ menti fekvés nem jelent szükségszerűen hátrányt, sőt akár előnyös is lehet az ott élők számára (Baranyi 2007: 24). S bár elemzésében elsősorban gazdasági kapcsolatrendszerekre, makrorégiós határmenti stratégiákra fókuszál, ezek mellett a mikroszint (pl. határmenti települések együttműködési gyakorlata), illetőleg a kettő közötti dinamikus kölcsönhatások vizsgálatát is megteszi. Baranyi ugyan nem mondja ki, de értelmezésének háttérében a határ – átkelőkkkel oldott – „áramlásintézmény” modellje áll, mely nem alternatívája, hanem inkább kiegészítője a simmeli híd-ajtó metaforapárra alapuló elképzelésnek. Jurij Lotman ugyancsak metaforát alkalmazva fogalmazza meg elképzelését a határok kapcsolatfenntartó funkcióját illetően. Szerinte a határ membránszűrőhöz hasonlítható, melyen a „más” átszivároghat, és ezt nem tehetetlensége okán, hanem funkciójából adódóan (Lotman 2002). A membrán keresztmetszetét, azaz a határ átteresztő képességét, a határokat fenntartó intézmények befolyásolják. Ez a gondolat visszavezet bennünket a határrégiók minőség szerinti kapcsolatának martínezi kategóriáihoz (lásd Szilágyi 2008). A határhelyzet előnyössé válásához Baranyi szerint is szükséges, hogy a határrégiók ne az elidegenítettség állapotában legyenek. Ennek megfelelően a centrum-periféria problémakör Csanálos és Vállaj vonatkozásában való vizsgálatához szükséges a határ történetének rövid bemutatása.

A politikai határ története

A határ története nem más, mint a mellette, benne lakók története. Sem geográfiai térként, sem politikai kategóriaként nem vonatkoztathatunk el azoktól a közösségektől, amelyek ezeket a határokat tevékenységükkel fenntartják vagy éppen bomlasztják (Ancel 1999: 414). A határok mögött mindig társadalmi motivációk rejlenek, még olyankor is, ha a látszat éppen

ennek ellenkezőjét mutatja. A „ráerőszakolt” határok áthatolhatatlansága is társadalmi jelenlét eredménye, az idegen hatalmat képviselő – célzatosan szelektált – emberek azok, akik a határ mindennapjaiban a helyiekkel való találkozásokban a legerősebb taszító tényezőt jelentik.² A határ története, mint a lokális történelem fontos fejezete (vö: Keszeg 2002: 25), a családtörténelmek az egyéni élettörténetek felidézése során születik meg, minden egyes emlékezési alkalommal újra és újra. A határnak ugyanakkor megvan a maga „hivatalos” történelme is.

A kutatás tárgyát képező két település az egykori Szatmár vármegye székhelyétől, Nagyváradtól mindössze 8 (Csanálos) illetőleg 10 km-re (Vállaj) fekszik északnyugati irányban, a Nagyváradot Mátészalkával és Nyíregyházával összekötő út mentén, a Nyírség, a Károlyi-síkság és az Ecsedi-láp találkozásánál. A tágabb értelemben vett térséget jelentős társadalmi, etnikai és vallási diverzitás jellemezte. Együtt éltek itt magyarok, svábok és ruszinok, reformátusok, római és görög katolikusok, akik között a találkozások, érintkezések meghatározóak voltak. A táji-történeti tagolódás egy másik szempontja szerint a szatmári sváb falvak közé tartoznak, melyeknek német lakosságát, a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcot követően, Károlyi Sándor és utódai telepítettek Nagyvárad és Szatmárnémeti környéki birtokaikra. A Nagyváradtól való kölcsönös függőség, a közös származás és vallás, a hasonlóan megélt másság tudat, valamint a térbeli közelség szoros gazdasági és társadalmi kapcsolatrendszer eredményezett közöttük. Lassan három évszázados fennállásuk során, mindig mint kisebbség léteztek, diaszpóra helyzetük okán ezen a 20. századi határmódosítások sem változtattak. Egymással való kapcsolatuk a határ meghúzását követően sem az interetnikus (kontaktzónák), sem a csoportok közi, sem a szimbolikus viszonyrendszer antropológiai (határ)kutatási paradigmájában nem helyezhető el (mint például: Barth 1996, Cohen 1994, Hastings–Wilson 1999, Minghi 1994, Martínez 1994, Keményfi 1994, 2004). Más, és a dolgozatban ugyancsak vizsgált kérdés, hogy a határmellettiség évtizedei során, a két település kapcsolata lassanként olyan változásokon ment keresztül, melyek aktivizálhatták a fentebb említett értelmezési kereteket. A 20. század végére a két település között fennálló mi–ők viszonyrendszer etnikai és kulturális színezetet is kapott. Meggyőződésem, hogy ennek

² A fizikai korlátokkal megerősített határok, mint az izraeli–palesztin, USA–Mexikó, esetben is érvényesnek tartom ezt.

kialakulásában vitathatatlanul fontos szerepe az országhatárnak volt, mely története nagyobbik részében elidegenített határrégiókba kényszerítette a vizsgált településeket. A kutatásom során próbáltam megtalálni, azokat az eseményeket, fordulópontokat, melyek kiváltották a két falu szociális, kulturális eltávolodását, és természetesen azokat a kísérleteket, amelyek ezen tényezők tompítására irányultak.

Csanáros és Vállaj kapcsolata a határ előtt

Vállaj első sváb lakosai között a kibocsátó német területekről újonnan érkezettek mellett éppen a Csanárosról átköltözöttek voltak a legnagyobb számban. A Csanárosról Vállajra történő migráció folyamatosan zajlott, a 19. század elejéről is vannak adatok áttelepült személyekről (Vönház 1931). Ennek köszönhetően a két település között szoros kollaterális, lineáris és affinális rokonsági kapcsolatháló működött, melynek talán legfontosabb szerepe a két település legfontosabb gazdasági tevékenységében, a mezőgazdasági munkák megszervezésében volt. A földterületek mérete és termékenysége alapján Csanáros volt a gazdagabb. A talajviszonyok is Csanároson voltak a kedvezőbbek Vállaj északon és keleten fekvő határrészeit a nyírségi homokos talaj uralja, míg Csanáros területeit legnagyobb részben kiváló terméshozamú talajok borítják. A homokos területeket a csanárosi gazdák szőlőültetvények formájában hasznosították. Egy Vállajon gyűjtött mondóka, a következőképpen rangsorolja a településeket:

*Mérk-Mérk rongycsomó,
Vállaj-Vállaj szép város,
Csanáros-Csanáros rózsás kert,
Károly-Károly római kert.*

A mondókából az is kiderül, hogy az említett falvak Nagykároly vonzáskörzetébe tartoztak, a Károlyi családtól való függőség megszűnését követően is. Határ, a két település határának találkozási felületének értelmében, már korábban is, valójában a települések megszületésétől kezdve, létezett. A „röghöz kötöttség” terminus is – mint Hofer Tamás írja – a falvak határára vonatkozott. A falu határain kívülre való végleges kilépéskor el kellett számolniuk kötelezettségeikkel és tartozásaikkal. Kérvényezniük kellett,

hogy elhagyhassák a falut mind a falusi előljáróktól, mind a földesúrtól (Hofer 2004: 18).

A települések kapcsolatában kiemelkedő szerep jutott az egyház intézményeinek. A római katolikus vallás nem csak felekezethez való tartozást jelent a szatmári sváboknál. A katolikus egyesületek, az egyházi személyek (papok, szerzetesek, apácák), az egyházhoz kötődő szokások nagy száma azt mutatják, hogy a szatmári svábok vallásossága identitásmeghatározó tényező volt (Marinka 2007). Nem meglepő tehát, hogy az 1990-es évek határnyitási törekvései és sikerei vallási kiindulópontok szerint szerveződtek. A vállalji Vendel napi búcsú alkalmával egy-egy napra megnyitották a határátkelőt, ugyanígy a magyarországi pápalátogatás alkalmával is. Ezek voltak azok a kivételes alkalmak, amelyek elsőként megteremtették a lehetőséget a legális határhasználatra a két település lakói között.

A politikai határ elvlaszt – 1920–1940

Még az országhatár meghúzása előtt határhelyzetbe került mind Csanáros, mind Vállaj lakossága. A román csapatok 1918. április 16. utáni sikeres előrenyomulását követően Csanáros, Vállaj, továbbá a környező települések román katonai közigazgatás alá kerültek. Bár tulajdonképpen harcok a falu környékén nem zajlottak a megszállás mégis konfliktusokat hozott. Vállajon „Egy incidens miatt félreverték a harangot, a falu lakossága pedig tűzre gondolva kapával, villával rohanva indult oltani. A román katonák azt gondolván, hogy ellenük vonulnak, megijedtek és elmenekültek, később erősítéssel visszatértek és kemény büntetések, verések következtek. Becsky Sándor főjegyzőt egy hétre el is vitték, mert nem engedélyezte a rekvirálásokat” (Reszler 2001: 207).

A Vállaj és Csanáros között húzódó államhatár története 1920-ban indul. Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés következményeként Csanáros Romániához került, Vállaj pedig az új határokkal körülrajzolt Magyarország részévé vált.

A határvonal helyzete a nagyhatalmak közötti, elsősorban gazdasági szempontokat és a szövetségesek érdekeit szem előtt tartó megegyezés és döntés eredménye volt. A politikai elvlasztó vonal megállapításában a stratégiai fontosságának bizonyuló vasútvonalak és vasúti csomópontok

helyzete kulcsszerepet kapott.³ Az „etnográfiai” és etnikai szempontok, bár elhangzottak és tárgyalások, egyeztetések alapját képezték a Román és Jugoszláv Ügyek Bizottságának ülésorozatában (Ádám–Ormos 1999, 2006) a határvonal végső megállapításakor háttérbe szorultak. A békeszerződésben foglaltak szerint átrajzolt térkép Románia és Magyarország között, új társadalmi, politikai és gazdasági térbe kényszerítette az általam vizsgált két településnek is otthon adó szűkebb és tágabb régiót is.

Térkép. A Nagykároly környéki sváb falvak, valamint az országhatár tervezett és végleges vonala Kardos Rezső szerint (Kardos 1999)

Az ideiglenes román katonai közigazgatást a romániai és magyarországi politikai helyzet megszilárdulását követően a polgári közigazgatás váltotta fel. A határ elválasztó funkciója, csak ekkortól realizálódott. A hatalmi struktúra megszilárdulásának egyik első jele az határátlépő igazolványok, útlevelek megjelenése és kötelezővé tétele volt. Ezeknek legsajátosabb változata a kettős birtokossági igazolvány volt. A határral kettéválasztott területen a kettős birtokosság rendszere alakult ki. A kettős birtokosság rendszerében a határ két oldalán lakók tulajdonjoga megmaradt az elcsatolt mezőgazdasági területek fölött, s külön útlevéllal minden nap átjárhatott földjét művelni, s a saját földjének termését vámmentesen

³ Kutatási terepem viszonylatában ez a Szatmárnémeti–Nagykároly–Nagyvárad–Arad vasútvonalat jelentette.

hazavihette. Sokan reménykedtek abban, hogy határ legalább átjárható lesz. A román hatóságok viszont egyre több akadályt gördítettek az útlevelek kiadása elé. A magyar–román határ átlépése a kettős birtokosok számára is egyre nehezebbé vált. Ezért a csanálói és vállaji gazdák rövid időn belül igyekeztek megszüntetni az újfajta határhazánálból származó kellemetlenségeiket. A határ túloldalára eső földterületeiket eladták vagy elcserélték. Minderre csak az 1922-es esztendő követően került sor. A helyiek által csak „revízióként” emlegetett határkiigazításra 1922-ben került sor. Ennek részeként a Határmegállapító Bizottság március hónapban sorra járta a határszakasz érintett településeit. A bizottság munkája a határ végleges megállapítása volt. Jogkörükbe azonban a kisebb jelentőségű, lokális érdekeltségű problémás területek fértek bele, nem pedig egész települések. A helyszíni szemlék során a biztosok meghallgatták mindkét felet, illetőleg esetenként a települések elöljáróit is kérték. A kiszállásokat megelőzően a bizottság részletes dokumentációt kért az adott település birtokairól, gazdasági viszonyairól, társadalmi kötődéseiről. Ezek felmérésére kérdőívet alkalmaztak.⁴

A csanálói és vállaji helyszíni szemlére 1922. március 11-én került sor. A magyar biztos jelentéséből kiderül, hogy az eseményre mindkét település lakói készültek, ahogyan a román és a magyar biztosok is ezt tették. A bizottság Nagykaroly felől, Csanáloson áthaladva előbb Vállajon kezdte meg munkáját, ahol a magyar fél, a vállajiak közreműködésével, saját érdekei szerint tudta befolyásolni a bizottság tagjait. Egy csanálói adatközlő a következőképpen emlékszik vissza erre a napra:

Na s akkor húszba, akkor már így, hogy nyolcvannyalc éve ugye, hogy megcsinálták a határt. Huszonkettőbe vót itt egy revízió, én kilenc éves vótam, hogy a határigazítás... Érdekes vót, vót itt egy vámos, egy román vámos, és az csak féltette a helyzetit, nagy hangulat volt. Átjöttek a fényiek szekerrel, sokan, magyar zászlóval, mert azt mondták, Csanálost, Fényt átsatolják. Hogy határigazítás lesz. Aztán vártuk a bizottságot, én is a toronyba felszaladtunk meg minden, gyerekek, figyeltük mikor jön a bizottság, na jöttek. Csak ez a vámos..., jó hangulat volt, hát ugye ilyenkor... Akkor az betelefonált hogy itt baj lesz. Oszt akkor szakaszonként jöttek ki katonák fegyveresen. Akkor jött egy kocsi,

⁴ Meg kell jegyezni, hogy valamennyi településről készült ilyen kérdőív.

nem tudom, ugye gyerek voltam, hogy franciák vagy mik voltak, s akkor azok elmentek, akkor a katonaság előjött, oszt lőttek a levegőbe, csihé-puhé. Ujj, mi volt itt akkor.

[Csak a levegőbe lőttek?]

Először a levegőbe. Oszt akkor beszaladtam a templomba, páran. Figyeltem ugyi, csak féltem, mivel ott történt minden. Egy óvatos pillanatban kinyitottam az ajtót, oszt iszkiri, úgy szaladtam hazafele a károlyi utcába. Akkor az embereket nagyon megverték sokat, a hadbírótság elé vitték. Hát a fúvóbanda ott vót, nagy öröm vót ott. Vót egy unokatestvérem az az iskolába tanított, nő, és a Magyar himnuszt énekeltek, többet oszt nem mehetett már az iskolába, az is hadbírótság elé került. vót egy húga, óvónő, tanítóképzőt végzett oszt egyszer sem engedték a.... Ó, hát megkezdődött akkor a cirkusz. Szomorú, azóta én mindig figyelem, mer azt gondoltam, hogy bejöttek, hamar kimennek, még most sem mentek ki. [Nevet]

[...]

De a vámos vót a hibás, mert nem lett volna semmi baj, csak hát ez félt, hogy nem tudom mi, hangulat van, lázadás az nem vót, a vámos csinálta az egészet. Vót egy fényi, nem jut, most nem jut hirtelen eszembe, ... Gózner, annál vót a zászló. Azzal a vámost mellybe lökte oszt hanyatesett. Rámentek a katonák, abba belehalt, nem akkor de azután. Szóval hát nagy dolog vót huszonkettőbe. Hét éves vótam. (A. Ferenc, 1913)

Ha összevetjük a csanálói férfi visszaemlékezését az 1922 áprilisában írt jelentés szövegével, megfigyelhetjük a szövegekből megszülető történetek eltérő léptékű kontextusát, a különbséget a lokális és globális történelem szempontrendszerében. Míg utóbbiban az országos, illetőleg nemzeti⁵ érdekek, addig az elsőben az esemény szubjektív tapasztalata a döntő. A csanálói eseményekben részt vett férfiakat, a román hatóságok, később összegyűjtötték, és a nagykárolyi rendőrparancsnokságra vitték, többeket megvertek, bebörtönöztek.

A helyszíni szemlét követően sem zárultak le a határ módosítására szánt csanálói és vállalji kísérletek. A bizottság iratai közt számos levél található, melyet csanálóiak és vállaljiak írtak. Ezek kérvények, melyekben vagy a Magyarországhoz való csatolást kérik, vagy bizonyos birtokok

⁵ Felhívnam a figyelmet a magyar biztos jelentésében megfogalmazott nemzet fogalomra, mely személyes véleményén túl, az akkori magyar nemzetpolitikát tükrözi.

megtartását. A legtöbb írás Károlyi Lajos nagykarolyi gróf nevéhez fűződik, kérvényeiben kizárólag birtokainak ügyében ír.⁶

A Határmegállapító Bizottság meggyőzésére tett kísérlet volt az első, mely a határ megszüntetésére irányult. Ezt követően, majd csak az 1990-es években fogalmazódik meg újra a határ(zár) alulról történő dekonstrukciója – az 1940–1944-es határmódosításokat mind a csanálোসiak mind a vállajiak csupán szemlélőkként élték meg.

A végleges határ meghúzását követően a háború előtti kapcsolathálózat nem lehetett fenntartani. A rokoni kapcsolatok megerősítésére és további bővítésére sem volt lehetőség, sőt ez az időszak az, amely az első csapást mérte a két település szociális kapcsolatrendszerére.

A gazdasági és kulturális kapcsolatok, melyben mint említettem a római katolikus egyház játszotta a főszerepet, hasonló módon visszafejlődtek. A gazdasági kapcsolatok a kettős birtokossághoz kötődnek, melyet – mint már jeleztem – a nehézségek miatt a gazdák igyekeztek minél előbb megszüntetni.

A határ az 1940–1944-es időszakban

A határ történetének újabb fordulópontját jelentette az 1940-es második bécsi döntést követő felszámolása. Erről a periódusról, a magyar hadsereg bevonulásától eltekintve, nagyon kevés adatot sikerült gyűjtenem. A határ nemléte nemcsak a hivatalos iratokban tükröződik, az emlékezet sem őrzött meg erről az időszakról semmit. Adatközlőim nem tudtak olyan eseményt felidézni ebből a periódusból, mely a felszámolt határral kapcsolatba hozható volna. A visszaemlékezések szerint a határ megszüntetése a normális állapotok visszaállítását jelentette Csanáros és Vállaj számára. Ennél azonban valószínűleg sokkal árnyaltabb lehetett a két település viszonya ebben az időszakban. Példaként megemlíthetjük a római katolikus egyház helyzetét, mely csak 1941-re stabilizálódik a Szatmári Katolikus Püspökség első világháborút megelőző állapotába való visszakерülésével.

Az 1940-es határmódosítást követő években a rokonsági rendszerek még a hétköznapi szintjén is aktívnak bizonyultak. A rokonságra alapuló

⁶ MOL K51-B-10cs. -j dosszié

mezőgazdasági munkaszervezés a határnélküliségnek mind a négy évében fontos szerepet játszott.

1944-ben újabb katonai adminisztráció, ezúttal szovjet, hatáskörébe kerül a régió, a határ fokozatosan újra megerősödött, majd az 1947-es párizsi békeszerződéseket követően véglegessé vált.

A határ 1944 és 1989 között

Győri Róbert szerint a határok meghúzása általában mindkét oldal számára veszteséges, a város nélkül maradó területek a központ hiánya, míg a hinterlandjuktól elszakított városok az ellátó területek hiányában fejlődtek vissza (Győri 2006: 283). Igaz ő kizárólagosan gazdasági szempontokat tartott szem előtt elemzése során. Vállajon gyors és erőteljes visszafejlődés következett be. Nem állíthatjuk azonban, hogy ennek kizárólagos oka a határ megjelenése lett volna. A magyarországi német származású lakosságnak, köztük a vállaji és mérki sváboknak is, egy másik kényszerítő erővel is szembe kellett néznie, a kitelepítéssel, melynek hírére a vállajiak tömegesen magyarosították neveiket. Ezzel szemben Csanáloson, perifériára – földrajzi értelemben – és egy új államszervezetbe való kerülésének ellenére sem következett be a vállajihoz hasonló regresszió.

A határszéli gazdasági és egyéb forgalom a háborút követően meglepően gyorsan újraindult, majd nagyon rövid időn belül meg is szűnt. Az első világháború után kialakult gyakorlattal szemben 1945 után sokkal élesebben vált el egymástól a kettős birtokos és az alkalmi útilapos forgalom. Mivel az úti okmányok kibocsátása kizárólag a Szövetséges Ellenőrző Bizottság hatáskörébe tartozott és a járási kapitányságok végezték. A határ legális átlépésére szinte kizárólagosan a kishatárforgalom adott lehetőséget, aminek megindulása helyi megegyezések eredménye volt (Bencsik–Nagy 2005: 31). A helyi szintű okmánykibocsátás visszaélésekre adott lehetőséget, melyet a hatalom képviselői ki is használtak.

Eddig az időszakig a határ és a határátkelő története szorosan összefonódott. A határátkelő⁷ az a pont a hatalom ereje koncentrálnak és megnyi-

⁷ A határátkelőik kiemelt és különleges pontjai egy politikai határnak. Rajtuk keresztül koncentrálnak egy adott helyszínen a határ két oldalának területi relációi (Tóth–Trócsányi–Elekes 2002: 321).

latkozik, az útlevelek ellenőrzésében, a határátkelőt jogtalanul használók kiszűrésében. A háborút követően a határátkelőt megszüntették. Legális forgalom közöttük csak egy-egy, határátkelővel bíró település – többnyire Börvely–Ágerdómajor (vasúti átkelő), Érmihályfalva–Nyírábrány és Pete–Csengersima⁸ – közbeiktatásával történhetett, ráadásul csaknem tíz évvel az elidegenített határtípus felállítását követően, 1956-tól. A határrégiókban lakók ugyanis csak ekkortól kaphattak útlevelet – Romániában. A kommunista korszakban az enyhítések – az 1960-as évek vége, az 1970-es évek eleje – és szigorítások – az 1970-es évek második felétől az 1980-as évek végéig – hatással voltak ugyan a két település közti forgalomra, azonban a határzárást követően beindult szegregációs folyamatokat nem változtatták meg döntően. A két település fokozatosan eltávolodott egymástól.

A korszaknak a határhasználatát ha grafikonon próbálnánk ábrázolni egyfajta sinus-görbét kapnánk, melynek csúcserkéi (a határ ezekben intenzíven használt aktivitástér⁹) a front elvonulását követő 3 év, illetőleg az 1980-as évek utolsó esztendői. A minimum értéket a két „csúcspériódus” közötti időszak jelenti. Ebben a periódusban az aktivitástérként értelmezett határ (áthaladó) használatának intenzitása közelít a nullához. A háborút követő években – egészen 1947-ig – a visszaállított határ, ha korlátozottan is de átjárható maradt. Vállaj és Csanalos lakossága is 1947-et nevezi meg mint a kizáró határ megjelenési dátumát.

1947-ig a határ merevségét a visszaemlékezések feketézéstörténetei oldják. A csempészetben az egyéni vállalkozókön kívül a hatóságok is részt vettek, a határrendészeti autókat felhasználva hordták a sót Magyarországra, egész pontosan Vállajra. A csempészetben kívül létezett egy másfajta, de ugyancsak illegális határhasználati gyakorlat is, mely a határőrökkel kialakított személyes kapcsolatokat, illetőleg a terepismeretet

⁸ 1946-ban ezek közül csak az Érmihályfalva–Nyírábrány átkelő volt országos érdekű, az 1950-es években nem volt határátkelő Magyarország és Románia között ezen a határszakaszon. Az 1960-as években nyílt meg újra az előbb említett átkelő, majd az 1970-es években előbb a Börvely–Ágerdómajor, majd a Pete–Csengersima átkelő, előbbi a kishatárforgalomnak („kisútlevéllel”), utóbbi az országos szintű nemzetközi forgalomnak („nagyútlevéllel”) (Bencsik 2005: 222–227).

⁹ Az aktivitásterek Keményfi Róbert meghatározásában a térbeli mozgás és tevékenységek színterei. Az aktivitásterek vizsgálatában a különböző *térelmekben* – mely esetünkben a határzóna – zajló mozgások és ezek intenzitásának megfigyelését tartja fontosnak. (Keményfi 2004: 153–154)

igyekezett kihasználni, és sok esetben a csempészet mellékeseményeként jelent meg. Sokan vállalták az elfogatás kockázatát annak érdekében, hogy a határ túoldalán élő rokonaikat felkeressék. Erre vonatkozó adatokat kizárólag Vállajon sikerült gyűjtenem.

Igen. Ha valami különleges vót akkor aszongya most megyek a szőlőbe, gyertek oda, hát ugyi nem olyan messzi vót. Oszt mondom jöttek, szegény a kapát a vállarul vette, úgy jöttek, de magában nem mert már jönni sose, csak olyannal akinek vót itt valami ismerőse. Oszt akkor csak kapáltak, kapáltak, oszt ha ismertek egy kiskatonát, amelyik szógálatba vót, úgy mint itt is megjátszák, hát mert meg lehet játszani ugye, akkor átsuhantak. De csak pontos időre, de jaj, vót hogy csak bejött egy tíz percre és akkor már rohant is vissza.

[Átjött?!]

Átjött a szőlőnél, beszélgettek oszt visszament. Ilyen is vót vagy három eset. Aztán egyszer mondta, hogy most láttuk utoljára egymást. Oszt akkor egyszer csak írtak, hogy nagyon beteg és nagyon vár. De mire elkészült az útlevél, meg minden, ugye akkor nem úgy ment, mint most. Most hamar megcsinálják. Akkor belekerült egy hónapba meg két hónapba míg megadták. S akkorára már meg is halt. Már a temetésen sem vótunk. Nem.

[És más is csinálta ezt, hogy átjött és visszament?]

Igen, igen. Akkor annyira túl szigorú még nem vót.

[De mikor volt ez?]

Hát ez a háború után vót nemsokára. (H. Jánosné Cs. Anna, 1938)

Az 1947-et követő évtizedek eredményezték a legnagyobb mértékű eltávolodást. A határhasználat a saját oldal használatára, megművelésére szorult. Az elvileg baráti országok között olyan zár létesült, mely összehasonlíthatatlanul erősebbnek bizonyult a két világháború közöttinél, és melyre nem volt példa a két ország közötti kapcsolatok addigi történetében. Kapcsolattartásra a levélváltások és határsáv mentén fekvő területek megmunkálása során létrejövő találkozások adtak alkalmat. A kommunikációs csatornák leszűkítése, kontrollja és cenzúrája¹⁰ csak egyike volt azoknak az eszközöknek, amellyel a (román) hatalom befolyásolta a határ mentén élők – jobban a csanálósiaiak, kevésbé a vállajaiak – mindennapjait.

¹⁰ A levelezések cenzúráját mind Vállajon, mind Csanáloson említették.

A kollektivizálás előtt a csanálosi határsávban földet birtokló lakosokat – azt követően a tsz vezetőségét – kötelezték arra, hogy kizárólag alacsony növésű növényeket termesszenek. A határsáv tisztán tartása, a homokkal beszórt sáv karbantartása is az itteni gazdák/tsz feladata volt. Polgári személyek nem tartózkodhattak csak bizonyos óráig a határsávban, ez mindkét oldalon érvényben volt. A csanálosiak meg sem közelíthették a határt a személyi igazolvány felmutatása nélkül. A személyi igazolvány hiányából fakadó konfliktusok a visszaemlékezések egyik gyakori motívuma. A mi-ők viszonyban a román kiskatonáktól elszenvedett inzultusok, illetőleg a velük kialakított személyes kapcsolatoknak a lokális társadalmi rendszerbe való beillesztésére tett többnyire sikertelen kísérletek folyamatosan fennálló másságérzetet generáltak. A román hatósági kényszerből elvileg független vállaljak is személyes kapcsolatba kerültek olykor a román határrendészettel, a találkozások szinte kivétel nélkül negatív tapasztalatokat eredményeztek a tárgyalt periódusban. A határon véletlenül áttévedt vállaji lakosok meghurcolása, megalázása szerepel az első helyen, de akad példa a román katonák (határon)túlkapásaira is:

Mert én meg jártam az erdőgazdaságra dőgozni, akkor még nem is vót szabad szólni se. Mert akkor a magyarok is jártak. Mert egészen ott dőgoztunk a határ mellett. De olyan tökéletlenek vótak, hogy vót is, akit átrántottak. Romániából hívták át a katonák, hogy gyere kisasszony, hai! És akkor megfogták, átrántották és vitték be az izére. Ilyen is vót. (H. Jánosné Cs. Anna, 1938)

A levéltári forrásokban nem találtam a csanáros–vállaji határszakaszon történt incidensekről adatot, noha a határ Szatmár megyei szakaszán a tűzváltások sem voltak ritkák a román és a magyar határőrök között, főként a vizsgált periódus első szakaszában. A tanulmányozott anyagban¹¹ csak a határsértésekről készített jegyzőkönyvek olvashatók.

A versengés adott térrészek birtoklásáért egy adott településen belül, melyben legkevesebb két etnikai csoport megtalálható szinte természetes jelenség, de vajon volt-e szimbolikus vetülete a Csanáloson térhasználatért folyó közdelemnek? A (román) hatalom kiépítette maga bázisait a településen. Ezek közül legfontosabb a kaszárnya, majd a később létrehozott vámépület. A kaszárnya nem a település és a határ között húzódozó jó kilo-

¹¹ MOL XIX–J–1–k 231 tétel, 00679/1952

méteres sávban, hanem az utolsó ház tőszomszédságában épült, úgy hogy az utca másik oldalán épült házak túlcsoordulnak rajta és közelebb fekszenek a határhoz. A kaszárnya helyének megválasztásában szándékosságot, a hatalom erőteljesebb jelenlétének igényét látom. Az épületet az 1980-as évek végén itt lezajló események tették hírhedté. Az 1980-as évek végén meginduló menekülthullám sikertelen próbálkozóit itt verték meg. Az itt történt kínzásokról a csanárosiak még ma sem nyilatkoznak szívesen, eddigi terepmunkám során egyetlen személy engedélyezte, hogy rögzítsem az elhangzottakat. Ha az interjúk során erre terelődött a szó mindig megkértek, hogy kapcsoljam ki a diktafont. A kaszárnyával szemben lakók a nevüket sem vállalták, miután erről kérdeztem őket.

Na meg háthogy itt hogy verték őket.

[Hol, itt a határon?]

Itt-itt, nem messze tőlünk, ott szöktek át. Most ahun van a vám. Tudja, hogy hol van az az épület? Na ott kaszárnya vót, katonakaszárnya. Az utca szélén oda voltak kötve, hidegbe, mezítláb odatéve és ott verték őket. Arra, ha mentünk, olyan keservesen néztek ránk, mink is csak keservesen néztünk, nem tudtunk rajtuk segíteni, a szívünk szakadt meg.

[És ez mikor volt? Meddig volt meg az kapu meg az a kaszárnya?]

Ez Ceaușescu-időbe, Ceaușescu-idő végén, amikor már kezdtek elszökni.

[És kikötötték őket?]

Kikötötték őket. És ott álltak mezítláb, és verték őket.

[És látták az itteniek?]

Hát persze hogy látták. Olyan nagyon nem is mertünk arra menni. Verték bizony szegény embereket. (E. Éva, 1936)

Gráfik Imre funkcionális helyváltoztatásként értelmezett térhasználati modelljét követve a határ mellett fekvő szőlőskert is, noha a perifériális mozgásövezet része volt eredetileg, centrális pozícióba kerül (Gráfik 1995). Látogatottságának nagyságrendje, a benne összpontosuló többirányú kommunikációs csatornák tükrözik a falu térszerkezetében elfoglalt helyének fontosságát. Nem véletlen hogy az idegenekkel való találkozások legnagyobb hányada is ebben a térben zajlik.

A politikai határvonal jelenléte valóban tudomásul vehető, sőt meg is szokható azonban a határt őrző, idegen, katonákkal való mindennapos találkozások a tér beszűkülésének érzetéhez vezettek. A másság állandó kinyilatkoztatását, az idegenség érzetét újra és újra megerősítették

a személyes tapasztalatok, a mások vallomásaiból merített tudás, a kaszárnyában elkövetett rémtettekről való kollektív tudomás. A félelem és a tehetetlenség a kiszolgáltatottság frusztrációját eredményezte, mely *szervezett felejtéshez* vezetett.¹² A kínzásokról, a sikertelen szökési kísérletek követő, gyakran túlzott bántalmazásokról ritkán hajlandóak beszélni Csanáloson, és egyszer sem működő diktafon előtt és nevet felvállalva. *Nincs arról mit beszélni, örülünk, hogy vége, elmúlt* (F. Gyula). Ebben a kijelentésben a felelősségvállalás egy formáját látom. Ezekre az eseményekre a falu terében került sor, még akkor is, ha ők maguk is igyekeznek elhatárolódni a kaszárnya által képviselt hatalmi tértől. A földrajzi tér és a szimbolikus tér összemosódása miatt, a félelem generálta tehetetlen düh érzése mellett a falu hírére, állapotára kínosan vigyázó sváb lakosság számára – ahol a szombati utcaseprés és szemégyűjtés kötelező érvényű – megengedhetetlen a negatív falukép lehetősége. A csanálosiakban szegényérzet van a nem általuk, mégis az ő életükben elkövetett dolgok miatt. A csanálosi Schweidler István *A vészidőszak krónikája* című kéziratot deportálás történetében bevezetőjében szomorúan csodálkozik rá két asszony véletlenül kihallgatott beszélgetésére, melyben Csanálos is megemlítődött. „Utaztam egyszer a vonaton Nagyváradon túl, két asszony beszélgetett. – 'A te férjed melyik lágerben volt?' 'A csanálosiban.' Gondolkoztam, micsoda emlék Csanálosról.” (A háborút követően, a frontról visszatérő, megszökö katonákat gyűjtötték itt össze. A szerző megj.)

A kapcsolatok alakulása 1990 és 2002 között – az átkelő megnyitása

A rendszerváltások utáni első évek a kapcsolatok újraalakításának jegyében teltek. Testvértelepülési szerződések születtek, s mint a korábbiakban már említettem a határ megnyitásának első kezdeményezéseire is ekkor került sor. A határ első alkalommal való megnyitása, a vállaji Vendel napi

¹² Peter Burke a szervezett felejtésről a társadalmi amnéziával kapcsolatban ír, melyet az emlékezet kiegészítő fogalmaként definiál. Az amnéziának az emlékezethez hasonlóan közösségformáló funkciója van. A múlt társadalmi rekonstrukciójában ugyanolyan fontos a különböző események kiszűrése, mint a többiek felidézése. A szervezett felejtés különösen kényes emlékek cenzúrázását szolgálja (Burke 2001).

búcsú alkalmával, eufóriás hangulatot teremtett. A búcsú a későbbiek során is kulturális hídként üzemelt, hiszen a határátkelő üzembe helyezéséig ez volt az egyetlen esemény, melyen nagy számban vettek részt mind a vállaljai, mind a csanálosiak, s bár egyre kevesebb embert vonz ma is az egyik legfontosabb azonosságtudatot generáló intézmény.

Az igazi változást a 2002-es határátkelő-nyitás hozta meg. Ehhez hasonló horderejű volt a Románia európai integrációját követő vámvizsgálatok megszűnésének, és az egyszerűsített határátkelés bevezetésének, mely makroszinten lehetővé tette a térség régió irányába történő fejlődését. A határátkelő megnyitása tranzit szerepkört osztott a két településre, és ezen alapszik a határátkelő negatív megítélése is – a fokozódó forgalom miatti elégedetlenség. Mikroszinten – Csanáros és Vállaj kapcsolatában – megteremtette a családi-baráti kapcsolatok újjáépítésének lehetőségét. Az első évek igazolták is ezt a szándékot, sokan indultak meglátogatni rokonokat, barátokat, deportált sorstársakat. Az első fokú rokonsági kapcsolatban lévők azonban ekkorra már többnyire meghaltak, a másod-harmadfokú rokonsági szál pedig nem bizonyult elég erősnek ahhoz, hogy kellő alapot szolgáltasson a kapcsolatháló megszilárdításához, a családlátogatások száma lecsökkent.

A két település viszonyában ma is az egyháznak van a legfontosabb szerepe. A mindennapi határhasználatban is vallási indíttatású látogatósok a döntőek. A vallaji templomnak nincs állandó lelkésze, így a hívek közül sokan Csanárosra járnak át misére. A nagyobb ünnepeket megelőző időszakokban naponta akár két alkalommal is átbicikliznek Csanárosra.

A politikai határ történetének utolsó állomása Románia schengeni övezethez való csatlakozását követően jön majd el. A politikai határ megszűnése azonban nem jelenti a határok minden szintű feloldódását is (Jeggle 1994: 5).

Összegzés

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy határ és a mellette, benne élők – esetünkben Csanáros és Vállaj lakossága – között állandó kapcsolat áll és állt fenn, melynek minősége ugyancsak a határhelyzet jellegének függvényében volt szorosabb illetőleg lazább. Nem csak a határ jelenlétének voltak hatásai az emberekre, hanem az emberek is alakítottak rajta. A legális és illegális határátlépésekben, a határhasználatban (és ebben az esetben

mint birtokhatár) állandó konfliktusokra¹³ került sor a hatalom és a határlakók között. A különböző periódusokban más és más jellegűek voltak ezek a konfliktusok. A szökési szituációkat is konfliktusnak nevezem, noha ebben az esetben a cél pontosan a találkozás elkerülése volt, a határ szimbolikus valóságában, a szökők szembeszegültek azzal a hatalommal, mely azt fenntartotta. A nem csanálói szökők között voltak olyanok, akik ideiglenesen beléptek a falu kognitív terébe is, hiszen egy olyan határrészre vezetik el őket a csanálóiak, mely csak az övék, a hatalom még nem tudta „elfoglalni”, ugyanakkor azonnal ki is lépnek belőle, ez a cselekvés egyszeri és – legalábbis számukra – megismételhetetlen.

A két település lakói a kétszeri határmeghúzást követően teljesen eltérő módon „lakták be” újra azt a földrajzi teret, melybe a határkövekkel jelzett határvonal került. A terület használatában felborult az egyensúly. A politikai határ szimmetriája¹⁴ egyáltalán nem jutott érvényre a határhaználatban, a határdinamika egészen egyoldalú volt. A vállalji határátlépők aránya elenyésző volt a csanálóiakéhoz képest, nem csak a kommunista időszakban, hanem a határ megjelenését követő valamennyi periódusban. A kiegyenlítődés akkor következett be, amikor megteremtődött a két falu közötti határátkelés legális intézménye, a határátkelő.

A határelmény is időszakonként külön vizsgálható csak. Az interjúzással elérhető periódusban a vállaljiak negatív határelménye erősebb a csanálóiakénál. Ebben a gazdasági és társadalmi helyzet alakulásának különbözőségét látom. Vállaj, bár a határ meghúzását követően Magyarországon maradt, elszakadt korábbi gazdasági, kulturális központjától, Nagykárolytól aminek következtében hamarosan megjelentek a perifériára sodródott települések esetében oly gyakori regresszív folyamatok. A határ meghúzását megelőző időszakhoz mérhető kapcsolatrendszer már biztosan nem fog kialakulni a két település között, ám Csanáros és Vállaj esetén továbbra sem beszélhetünk a határ „csöndjéről” (Váradi 2002).

¹³ Konfliktusnak nevezek mindenféle találkozást a helybeliek és a hatalom őrei között.

¹⁴ A határkövek által képzeletben meghúzott határvonal mindkét oldalán egy húsz plusz három méteres határsáv, biztonsági zóna választotta el a két országot a kommunista időszakban. Míg a román oldalon ennek a törvény által előírt határsávnak a tisztítása az 1990-es évekig folyamatos volt, addig Magyarországon a 20 méteres tiltósáv valójában soha nem is létezett, a vállaljiak rendelkezésére állt egy, a határvonallal párhuzamosan, attól pár méterre futó dűlőút.

A második világháborút követően a határ, a különböző típusú illegális határátlépések, határsértések puhító hatása ellenére, közvetve és közvetlenül, radikális módon elválasztotta egymástól Csanálost és Vállajt, olyanmódon hogy a 2002-ben, és 2004-ben bekövetkezett változások nem az egymáshoz való visszatalálást eredményezték, hanem újabb kapcsolatok lehetőségét villantották fel.

A határ megítélése az egyéni preferenciákon túlmenően időszakonként is eltéréseket mutatott. Éles vonal húzható a 2002-es határnyitás előtt és után. Míg azt megelőzően a határhoz való viszonyulás egyértelműen elutasító jellegű volt, addig a határnyitást követően árnyalódott a határról alkotott vélemények előjele. A szabad népességmozgás addig ismeretlen elemekkel növelte a falu tereibe belépők sorát, mely félelmet váltott ki a határ miatt addig „elzártságban” élőkben. A nem európai menekültek megjelenése még inkább csökkentette a biztonságérzetet.

Szakirodalom

ÁDÁM Magda – ORMOS Mária (szerk.)

1999 *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről, 1918–1919.* Akadémiai Kiadó, Budapest

2006 *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéből, 1920–1921.* Akadémiai Kiadó, Budapest

ANCEL Jacques

1999 A határok geográfiája. In: CSIZMADIA Sándor – MOLNÁR Gusztáv – PATAKI Gábor Zsolt (szerk.): *Geopolitikai szöveggyűjtemény. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 413–422.* (Eredeti megjelenés: *Geographie des Frontieres.* Librairie Gallimard, Paris, 1938.)

BARANYI Béla

2007 *A határmentiség dimenziói Magyarországon.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs

BARTH, Fredrik

1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio* 7. (1) 3–25.

BENCSIK Péter – NAGY György

2005 *A magyar útiokmányok története 1945–1990.* Tipico Design, Budapest

BURKE Peter

2001 A történelem mint társadalmi emlékezet. *Regio* 12. (1) 3–21.

COHEN, Anthony P.

1994 Culture, identity and the concept of boundary. In: *Revista de antropologia social*. Madrid, 49–61.

ÉGER György – LANGER Josef

2001 *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. Osiris–MTA Kisebbség-kutató Intézet, Budapest

GRÁFIK Imre

1995 A tér és jelentései. In: ZAKARIÁS Erzsébet (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 3. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 107–113.

GYŐRI Róbert

2006 A határ két oldalán. (Városi vonzaskörzetek és a trianoni határmegvonás a Nyugat-Dunántúlon). In: GYŐRI Róbert – HAJDÚ Zoltán (szerk.): *Kárpát-medence: Települések, Tájak, régiók, térstruktúrák*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 279–292.

HASTINGS, Donnan – WILSON, Thomas M.

1999 *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Berg, Oxford

HOFER Tamás

2004 Szempontok a határok történeti-etnográfiai értelmezéséhez. In: KOVÁCS Nóra – OSVÁT Anna – SZARKA László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 18–21.

JEGGLE, Utz

1994 Határ és identitás. *Regio* 5. (2) 3–18.

KARDOS Rezső

1999 *Vállaj község története*. Vállaj

KEMÉNYFI Róbert

1994 *Etno-kulturgeográfiai vizsgálatok két magyar–román faluban*. (Folklor és etnográfia, 84.) Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen

2004 *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

KESZEG Vilmos

2002 *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok.* (Ariadné Könyvek.) Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.

LOTMAN, Jurij

2002 A határ fogalma. In: SZITÁR Katalin (szerk.): *Kultúra és intellektus. Válogatott tanulmányok a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből.* Argumentum Kiadó, Budapest

MARINKA Melinda

2007 A szentháromság tiszteletének kialakulása a szatmári sváboknál a táj szakralizációjának következtében. In: UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a 60 esztendőös Novák László tiszteletére.* (Az Arany János Múzeum Közleményei, XII.) Nagykőrös–Debrecen, 447–461.

MARTÍNEZ, Oscar. J.

1994 Dynamics of Border Interaction: New approaches to border analysis. In: SCHOFIELD, Clive H. (ed.): *Global Boundaries World Boundaries.* Routledge, London, 1–15.

MINGHI, Julian V.

1994 International harmony, landscape change and new conflict. In: GRUNDY-WAR, Carl (ed.): *Eurasia. World Boundaries Volume 3.* Routledge, London–New York, 89–100.

MOLNÁR Judit

2002 Egy térség ahol a határ elválaszt. Képek a Sajó és a Hernád közötti magyar–szlovák határvidék társadalomföldrajzi vizsgálataiból. In: PÁSZTOR Cecília (szerk.) „...ahol a határ elválaszt”. *Trianon és következményei a Kárpát-medencében.* Nagy Iván Történeti Kör–Nógrád Megyei Levéltár–Szindbád Kiadó, Balassagyarmat, 299–315.

NEMES NAGY József

1998 *A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba.* (Ember–Település–Régió.) Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest

RESZLER Gábor

2001 Vállaj története 1920–1944. In: CZÖVEK István (szerk.): *Vállaj. A honfoglalástól 2000-ig.* Vállaj, 159–317.

SCHWEGLER István

é. n. *A vészkorszak krónikája.* Kézirat.

SÜLI-ZAKAR István

2003 A határok és a határmentiség átértékelődése Közép-Európában. In: Uő (szerk.): *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában*. Debrecen, Kossuth Egyetem Kiadó, 30–49.

SZILÁGYI Levente

2008 Határhelyzetben – Vállaj és Csanálos esete. In: ILYÉS Sándor – JAKAB Albert Zsolt – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 7. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 83–97.

SZÜTS István Gergely

2008 Államhatáron innen és túl. In: BECZE Szabolcs – SZÜTS István Gergely (szerk.): *Határlét. Antropológiai tanulmányok Jabloncáról*. Miskolc, 63–89.

TÓTH József – TRÓCSÁNYI András – ELEKES Tibor

2002 A térszerkezet változásai Erdélyben a XIX. századtól napjainkig. In: PÁSZTOR Cecília (szerk.) „...ahol a határ elválaszt”. *Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Nagy Iván Történelmi Kör–Nógrád Megyei Levéltár–Szindbád Kiadó, Balassagyarmat, 319–331.

VÁRADI, Mónika Mária – WASTL-WALTER, Doris – VEIDER, Friedrich

2002 A végek csöndje. Határ-narratívák az osztrák–magyar határvidékről. *Regio* 13. (2) 85–107.

VONHÁZ István

1931 *A szatmármegyei német telepítés*. Pécs